

TÜRKMEN ŞAİRİ KEMİNE

DR. MELEK ERDEM

XIX. asır Türkmen edebiyatının mühim şahsiyetlerinden biri olan Kemine'nin asıl adı Mehmetveli'dir. Kendisine Molla Veli veya Molla Kemine de dendiği bilinmektedir.¹ *Kemine* sözü, 'az' manasındaki *kem* sözüden gelmekte ve 'kibirlik etmeme' mânâsında kullanılmaktadır. Şair Mehmetveli de kendisine mahlas olarak bu sözü almıştır.

XVIII. asırda Azadi, Mahdum Kulu, Nurm Muhammed Andalip, Mağrupi, Şahbende ve Şeydayi gibi klâsik tabir edilen Türkmen şairlerinin eserleri, Türkmen edebiyatında XIX. asır şairleri için mühim bir mektep teşkil etmiştir. Seydi, Zelili, Kemine, Mollanefes gibi şairler de bu dönem edebiyatını yönlendirmişlerdir. XVIII. asırda Mahdum Kulu'nun önemle üzerinde durduğu vatan sevgisini bu dönem şairleri de birlik, kardeşlik, dostluk, dürüstlük mefhumları esasında işlemişlerdir. Bu yön Seydi ve Zelili'nin eserlerinde daha derin olarak hissedilmesinin yanı sıra Kemine ve Mollanefes'in eserlerinde de görülür.

XVIII. ve XIX. asır Türkmen edebiyatını kesin çizgilerle ayırmak hemen hemen imkânsızdır. Bu dönem şairleri yine halk arasındaki boy kavgalarına, anlaşmazlıklarına karşı çıkarak halkı birliğe çağırmayı esas almışlardır. Bu dönemde verilen eserlerin halk edebiyatı ile iç içe oluşu çeşitli temalardaki şiirlerde daha açık görülmektedir. Yine bu dönemde destanlara, XVIII. asırdaki kadar çok yer verilmemekle birlikte şairlerin temaları daha çoğalmış ve bunları işleyiş uslûbu daha da olgunlaşmış, aşk, vatan severlik, cemiyet hayatı ile ilgili eserlerin yanı sıra tabiata ait eserler de çok sayıda verilmiştir.

a. Kemine'nin Yaşadığı Devir :

XVIII. asırda olduğu gibi XIX. asırda da Türkmenler dağınık boylar halinde yaşıyorlardı. Bu dönemde bütün Türk boyları, Türkleri kendi egemenlikleri al-

¹ Ahundov - Gürgenli, "Keminaniñ Durmuşı ve Dörediciliği", *Kemine 200 Yıl*, Aşgabat 1971, s. 10.

tında birleştirmeye çalışmışlar ve bu sebeple de bir birleriyle sürekli mücadele halinde olmuşlardır. XVIII. asrın ortalarında bir taraftan Rusya'nın da kışkırtmasıyla artan İran baskıları sürekli Türkmenleri bir hayli zor durumlarda bırakmıştır. Buhara emiri Şah Murat döneminde (1785-1800) Merv, Buhara Emirliğine tâbi olur.² Teke Türkmenleri XVIII. asırda Mangışlak'tan Balkan dağlarına gelirler. Daha sonra da oradan Dürün ve Göktepe'ye yerleşirler. XIX. asrın başlarında Tecen nehri kıyılarında da Teke Türkmenleri vardır. Burada 1808 yılında Tekelerle Horasan Hakimliği arasında savaş olur. 1809'da Kacar hanedanlığından Horasan hakimi Muhammet, Nusay, Mehin ve civarlarındaki Tekelere baskınlar düzenler. Tekeler, Ahal ve Merv civarına geldiklerinde ise daha önceden oralarda yaşayan diğer Türkmen boylarından Ersarı, Karataşlı ve Sarıklarla çarpışır.³ Bir süre sonra da, 1822'de Teke Türkmenleri kendi istekleriyle Hive Hanlığına tabi olurlar. Hive beyleri 1824'te bugünkü Merv şehrini kurarlar.⁴

XIX. asrın ortalarında Sarağt'ta yaşayan Tekeler, Govşut Han'ın liderliğinde, 1855 yılında Hive hanı Muhammet Emin'in ordusunu bozguna uğratıp kendisini öldürürler. Böylece güçlenen Teke Türkmenleri Merv'e sahip olurlar. Şah Murat'ın oğlu Mir Haydar da Buhara emiri olduktan sonra yeni Merv'e baskınlar düzenlemiştir. Salır ve Sark Türkmenlerinin Buhara Emirliğine tabiyeti neticesinde Merv, Buhara Emirliğine geçer.⁵ Bu arada Türkmen boyları sürekli bir birleri ile mücadele halindedir.

XIX. asırda Merv, Hive ile Buhara hanlıkları arasında elden ele geçip durur. Bu asrın ilk yarısında Merv, Tecen ve Sarağt arasında Tekelerin konup göçmeleri söz konusudur. Teke Türkmenlerine bir süre Oraz Han liderlik etmiştir. Kemine'nin bir şiirinde de kahramanlıklarından söz ettiği Oraz Han'ın 1827'de Merv'de, 1832'de Tecen'de, 1834'te ise Sarağt'ta yaşadığı anlaşılmaktadır.⁶

2 Togan, Z.V., *Bugünkü Türki Tüerkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 216.

3 Meredov, A., *Satirik Şahur Kemine*, Aşgabat 1958, s. 77-78.

4 Togan, Z.V., *age.*, s. 216

5 Togan, Z.V., *age.*, s. 233.; A. Meredov, *Satirik Şahur Kemine*, Aşgabat 1958, s. 77-78.

6 Annanepesov, Mirat "Keminäniñ Dövri", *Kemine 200 Yıl*, Aşgabat 1971, s. 43.

Çaparmanlañ başı Oraz yağlı sen,
Ulus arı için gayış bağı sen,
Mürze Apbası basan yaşıl tuğı sen,
Ärleriñ içinde är sen, Orazım.⁷

(Kemine 200 Yıl, s. 43)

Günbe günden huruç edip özün-den,
Ganım sarı atlanar sen, Orazım;
Bir Hudanıñ beren üleş payından,
Her söveşde, cende bar sen Orazım.

...

Kemine diyr, adamzatdan yüz görmen,
Yağşa yağşı diyr men, yamana yaman,
Mert bile namardı görsem, tanır men,
Sen bir yalnız doğan är sen, Orazım.

(Stirik Şahır Kemine, s. 229)

Daha sonra Türkmenler arasındaki bu karışıklıklardan istifade eden Ruslar, XIX. asrın sonlarında bu toprakları işgal ederler. Göktepe savaşları olarak tarihe geçen bu amansız mücadelede bir çok Türkmen şehit düşmüştür.⁸

Türkmen edebiyatında daha çok XIX. asır içinde değerlendirilen Kemine'nin ömrünün geçtiği yerler Murgap, Tecen ve Sarağt denilirse yanlış olmaz. Onun yaşadığı dönemde Murgap ve Tecen nehirleri kıyılarında tarım henüz çok geliş-

7 Şiirler Kiril harfli eserlerden alındığı için transkripsiyon işaretleri kullanılmayıp olduğu gibi nakl edilmiştir.

8 Togan, Z.V., *age.*, s. 233.

miş değildi. Kemine, çeşitli baskılara maruz kalarak ezilen halkının sıkıntılarını çektiği eziyetleri, zor hayat şartlarını hep şiirlerinde dile getirmiştir.

b. Kemine'nin Hayatı:

Kemine'nin hayatına ait bilgiler ile ilgili kesin bir doküman olmamakla beraber, var olan malzemeler de şairin torunlarından alınan, halk arasından toplanan ve onun eserlerinde rastlanılan bilgilerdir.

Teke Türkmenlerinin Toğtamiş boyunun Toklular adlı kolundan olan Kemine'nin, 1170'li yıllarda Sarağt'ta dünyaya geldiği, 1840'lı yıllarda, 70 yaşlarında Sarağt'ta vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁹

Türkmenlerin dağınık boylar halinde yaşaması, savaşları, zor ve skıntılı hayatları XVIII. - XIX. asır Türkmen şairlerinin şiirlerine konu olduğu gibi Kemine'nin şiirlerinde de sık sık ele alınmıştır.

Kemine, ilk öğrenimini doğup büyüdüğü Sarağt'ta alır. 7-8 yaşlarında Sarağt'ta bir Türkmen hocanın yanında 6-7 yıl okur. Sonra yine Sarağt'ta başka bir hocadan ders almaya başlar. Birkaç yıl sonra da Buhara'ya gider. Bu arada keskin zekası ve hazır cevaplılığı ile halk arasında kendisini sevdirebilir. Bu dönemde Buhara, İslâm âleminin mühim ilim merkezlerinden biri ve aynı zamanda Hindistan ve Anadolu arasında İpek Yolu üzerinde olması sebebiyle de mühim bir yerdedir.

Kemine, Buhara'da daha sonra Mollanefes'in de ders aldığı Molla Töre hoca ile okumaktadır. Molla Töre ile Kemine'nin mizahî diyalogları, konuşmaları Türkmenler arasında hâlâ anlatılmaktadır. Meselâ.

⁹ Ahundov Gürgenli, *Sovet Edebiyatı*, No: 8-9, 1937, s. 75-77'de şairin doğum ve ölüm yılının tam olarak bilinmediğini ve eldeki bazı bilgilere göre 1840'lı yıllarda ölmüş olabileceğini belirtmektedir.; Ayrıca bkz. Saadet Çağatay, *Türk Lehçelerinden Örnekler*, s. 34; Ahundov Gürgenli, "Keminânî'nin Durmuşu ve Dörediciliği", *Kemine 200 Yıl*, Aşgabat 1971, s. 10.; Tecen Nepesov, Kemine, *Yedigün Türkmen Şiiriyetinin Dürdaneleri*, Aşgabat 1991 s. 3'te de doğum ve ölüm tarihi 1770-1840 olarak alınmıştır.; *Türkmen Sovet Entsiklopediyası*, 4, Aşgabat 1982, s. 293'te de aynı tarihler gösterilmektedir.; *XVIII - XIX Asır Türkmen Edebiyatının Tarihi Boyunca Oçerkler*, Aşgabat 1967, s. 309'da da 1770 Kemine'nin doğum tarihi olarak verilmiştir.

Töre hocanın bir gözü kördür. Bir gün Ramazan ayı bitene yakın, ayın hareketlerini gözlerler. Töre hoca Kemine'ye dönüp;

- Hadi Mollaveli, ayı bir gözleyiver, der.

Kemine de ayı gözlemeye başlar, fakat bir türlü bir şeyler göremez. Sonunda dayanamayıp Molla Töre'ye;

- Ay, Molla Töre, benim de gözlerim bir biriyle geçinemeyip hiç bir şey görmüyorlar. Olmazsa bir de siz baksanız, der.

(Kemine 200 yıl, s. 14)

Kemine, Buhara'da eğitimini tamamlayıp birkaç yıl sonra Hive'ye gidip Äralı (Eralı) hocanın yanında birkaç yıl kalır ve daha sonra Sarağt'a döner. Bir süre sonra da Ahall Murat Talibi'nin yanına gider. Bir süre Ahal'da Talibi'nin yanında kalıp yine kendi memleketi Sarağt'a gelir. Sarağtlı şair Kemine'nin Ahal-lı şair Talibi'nin ve Daşhovuzlu şair Şahbende'nin arasındaki dostluk ve edebî alış veriş Türkmen edebiyatında belirgin bir iz bırakmıştır. Öncelikle Kemine ve Talibi yaşlı şair Şahbende'yi görmek ve fikir alış verişinde bulunmak için Daşhovuz'a gitmişlerdir. Daha sonra Şahbende, Kemine ve Talibi Ahal'a gezmeğe giderler. Bu dönemde Sarağt'ta yaşayan Mollanefes ve Türkmenlerin çok meşhur bağışlarından Ali Bağşı Kemine'nin en iyi dostları olmuşlardır. Bu üç arkadaş zaman zaman çeşitli meclislerde bir araya gelmişlerdir. Hatta Ali Bağşı, Kemine'nin birkaç şiirini besteleyip dutar eşliğinde söylemiştir.

Kemine genç yaşta, kendi obasından Grubanbağt adlı bir kızla evlenir. Ömrünün büyük bir kısmını onunla geçirir. Grubanbağt, Kemine ile 29 yıl yaşadıktan sonra vefat eder. Bu hâdise Kemine'yi derinden yaralar. *Barında* adlı şiirinde üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir¹⁰:

10 Meredov, A., *Satirik Şahır Kemine*, Aşgabat 1958, s. 97.

...

*Bir kem otuz yıldır sürüşdim dövran,
Yar, sensiz gerekmez bu panı cahan!
Kemine, bakardıñ tavus dek her yan,
İndi şatlık yokdur dünyâ barında.*

(Satirik Şahır Kemine, s. 216)

Kemine'nin bu hanımdan iki oğlu olmuştur. Sonra yine evlenir. İkinci eşi Hı-taymam adında bir kadındır. Bir süre sonra onu da kaybeder. Daha sonra Cuma-gül'le evlenir ve onunla ömrünün sonuna kadar yaşar.

Kemine'nin pek malı mülkü yoktur. Ölene kadar hep yamalı bir elbiseyle do-laştığı söylenir. Bu konuda bir de rivayet vardır:

Kemine birisinin evine davet edildiğinde;

- Kemine ağa, bu kıyafeti ne zaman diktin, diye sorarlar.

Kemine de;

- Kendisine sorun, o kadar eski ki onun kırk yamasının her birinin bir tarihi vardır, çünkü her biri değişik tarihlerde yamanmıştır, der.

(Kemine 200 Yıl, s. 16.)

Onun bu yamalı elbisesinin eskiliği, "tarihîliği" hakkında, kendi yoksulluğ-nu da dile getiren şiiri de vardır:

Ağşam gelip oturdum, hiç gelmedi yanıma,

"Ot gerek mi, suv gerek" diyemedi mihmanına,

Eğnime algaşdırsam, ot goyberdi canıma,

Yama sayı biri bar, bit bile dolı içmek.

Meñ kövlän çığildemim Tövriz'de kırkdan aşdı,
Uzın gıce büküşip, ayak kibtimden geçdi,
Eden işim bilmedim, aklım başımdan çaşdı,
Şokurdap, il ürküzer oğşuk bahalı içmek.

...

Nuhuñ gämisin tartan babamıza satandır,
Yel yağmırın astında yetmiş yillap yatandır,
Alakadan, garsakdan çala başın çatandır,
Şondan galan ilhanat, oğşuk bahalı içmek.

Bu possuna tay yokdur, barsañ irak zemine,
Akmalıkda yapınıp, düşdün bitin demine,
Bit büräniñ öyüdir, barma munuñ çemine,
Kimden galan şilha sen, şeyle mazalı içmek.

Kemine diyir, dañ atar, Alla maña yar bolsa,
Özge çatma gerekmez, pakır çatma bar bolsa,
İçmek, seniñ daşında iller hırıdar bolsa,
İl yığnanıp, nırh kesse erkek bahalı içmek

(Satirik Şahır Kemine, s. 228)

c. Kemine'nin Eserleri:

Kemine'nin eserleri, kendi hayatı ve yaşadığı devrin sosyal hayatı ile yakından ilgilidir. Eserleri, şu vakte kadar 40 civarında şiir ve muhammesleriyle 100'e yakın manzum eseri ile gerçekten kendisine ait olan ve ayrıca halkın ona mal ettiği kıssaslardan ibarettir.

Kemine'nin kendi el yazmaları bu güne kadar bulunamamıştır. Fıkraları halk arasından toplandığı gibi, şiirlerinin bazıları da başka şairlerin divanları içinden seçilip alınmış, çoğu da halk arasından, bağşılardan ve şairin kendi öz torunları arasından derlenmiştir.

Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtum Kulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün yazmalar kısmındaki Kemine ile ilgili malzemeler da halk arasından derlenen Kiril harfli eserlerdir. Bunlar 3, 68F, 80, 81, 109, 110F, 124, 160, 251, 258F, 261, 275F, 311, 331, 356F, 367, 388, 390, 436, 439, 440, 458, 468, 499F, 510, 649, 666, 711, 724, 821, 844, 1381, 1450, 1571, 1573 numaralı kataloglarda bulunmaktadır.¹¹

Kemine'nin şiirlerini konu itibariyle ahlakî, sosyal hayatı tenkit eden, aşk, sevgi şiirleri şeklinde birkaç gruba ayırmak mümkündür.

Ahlakî şiirlerinde insanın hayattaki savaşlarından, geleceğinden, yaşama hevesinden söz eder. Ahlakî şiirlerinde yine Mahtum Kulu ilham kaynağıdır.

Bir kısım eserinde de sosyal hayatı tenkit özelliği daha geniş yer tutar. Zenginlerden, fakirlerden söz eder. Bir çok şiirinde adaletsiz kadıları çekinmeden eleştirir. Sovyet döneminde Kemine'nin bu tür şiirleri daha çok inceleme konusu yapılmıştır.:

...

Şeriğatı bilseñ doğrı,

Aytmasaň bolduň ođrı.

Kazı eđri, müfti eđri,

Elip ornunda dal gezer.

¹¹ Nazarov, Geldi, "Keminäniñ Edebi Mirası", *Kemine 200 Yıl*, Aşgabat 1971, s. 17-54. Bu kataloglarda bulunan yazmalar halk arasından derlenip alınan Kiril harfli el yazmalarıdır. Bu yazıda bunlardan başka yine yazmalar kısmında, edebiyat bölümünde 30, 123, 146, 366, 369, 568, 654, 659, 725, 824, 918, 931, 958, 1252, 1374, 1572, 1574, 1832, 1866, 2000, 2191, 2992 ve folklor bölümündeki 58, 63, 88, 124, 181, 356, 571, 628, 728, 751, 788, 825, 945, 1030 numaralı kataloglarda da Kemine'nin şiirlerinden örnekler, şairle ilgili kıssalar, rivayetler, özlü sözler ve çeşitli malûmatlar olduğu kaydedilmiştir.

*Galıdır kelamın sözi,
Kör beğenmez gören gözi,
Pir bolar şeytanın özi,
Sopular hem hayal gezer.*

...

(Satirik Şahır Kemine, s. 221)

Kemine, Türkmenler arasında şiirleri ile Mağtım Kulu'dan sonra onu takip eden klâsik şairler arasında yer aldığı gibi, devrinin keskin zekalı, esprili, hazır cevap, şakacı öz sözlü bir şahsiyettir. Düşmana karşı acımasız, zalimlerden korkmaz, âcizlere acıyan bir insandır. Karşısındaki insanın nasıl birisi olduğunu yüzüne karşı çekinmeden rahatlıkla söyleyebilen birisidir. Bunda da onun şakacılığı, hazır cevaplılığı ve zeki oluşu mühim rol oynar. Halk arasında söylenen kıssaları, fıkraları ve sözleri ile Nasreddin Hocanın yanı sıra büyük bir değere sahiptir.

Bir gün Kemine çok üsütür ve adeta başını kaldırmadan yatar. Bunun üzerine hanımını bir telaş alır ve onu çabuk iyileştirmek için elinden geldiğince uğraşır, didinir. Un çorbaları, tavuk çorbaları pişirir, türlü şifalı otlardan yemekler yapar, yedirir. Bir gün Kemine'ye;

- Molla, diyorum ki benim elimde de tabibinki kadar hüner var, ha! Kendi elimle pişirdiğim yemekler sana ilaç olacak, der.

Bunun üzerine Kemine hemen cevap verir:

- Şuna bakın hele, önceden de böyle baksaydın ben hastalanır mıydım, hastalık benim on günlük yakınım da gelmezdi.

Kemine ile ilgi kıssalar, hep halk arasından alındığı için hangisinin gerçekten ona ait olduğu şüphelidir. Hakkındaki anekdotlardan ona atfedilenler olduğu gibi hakikaten ona ait olanları da vardır.

Kemine'nin aşk temalı şiirlerinde destan kahrmanlarının da yer aldığını görüyoruz.

...

*Leyli Mecnun kimin çöllere çıksam,
Arz Gambar deyin deryada aksam,
Perhat Şirin deyin dağları yıksam,
Daşlarıñ teyinde galsam, innanmaz.*

*Gör, ne işler etdi Vamıku Uzra,
Sayathan diyip goydi yarını Hemra,
Depdere yazılan Yusup Züleyha,
Olariñ Hemrası bolsam, inanmaz.*

*Garıp bolup Halap Şirvan'a gaçsam,
Yarım Şasenem diyip, örtenip bişsem,
Şolar kimin yedi yılda govuşsam,
Izında sargarıp solsam, inanmaz.*

...

(Satirik Şahır Kemine, s. 255)

Kemine şiirlerinde misafire verilen önemi de dile getirmektedir.

*Mıhman üçin salsañ düşek,
Cayıñ cennet bolar bişek,*

(Kemine 200 Yıl, s. 166)

Sovyetler Birliği döneminde Rus Komünist Partisinin aldığı kararlar doğrultusunda, rejimin gereklerine uygun olarak Kemine'nin daha çok sevgi, aşk temalı ve kadıları tenkit eden şiirleri ön plâna çıkarılmış, onun, halkı birleşmeye, bütünleşmeye çağıran, kendi iline kendi halkından başkasının dost olmayacağını ifade eden şiirleri ile dinî motiflerin yer aldığı şiirleri göz ardı edilmiştir.

Şiirlerinde derin bir dinî fikir gözlenmese de yalansız bir inanç görülür:

*Dünyä bir duşmandır gapıl adama,
Mal bilen emlägiñ yağdır yağı;
On sekiz müñ diyrler külli älemi,
Bendesı, pisadı yağdır yağı.*

*Gara göz balalar bağrın badası,
Canıña beladır hastası, sağı,
Yiğitlik mövsimi yetişen çağı,
Urdı badı hazan yağdır yağı.*

*At garrasa galalar iymden , bayrakdan
Böri dişden galar, bürgüt dırmakdan,
Baylar pes görüner guldan gırmakdan,
Bendesı azadı yağdır yağı.*

*Kemine peydası bolmaz köp sözüñ,
Şu gözüñ diyenin etmez bu gözüñ,
Özgäni taşla da gayım tut özüñ,
Özüñden özgesi yağdır yağı.*

(Kemine 200 Yıl, s. 251)

*Ey, elipba, oval, ahır cümle terki can eder,
Bi biliñ, beyhuda yörgeñ tañla köp puşman eder,
Ti Tağalılla, barı müşgülleri asan eder,
Si söver kuluñ mekanın cenneti rızvan eder,
Cim cähennemge gider, kim munda pıskı kän eder.*

*Hi halal sakla özüñni, söymegil hergiz haram,
 Hi habarsız yörme, Hakga kıl tazarrug subhu şam,
 Dal doğru bolsañızlar, izzat eyler has am,
 Zal zelil eyler seni, nebs uğruna bolsañ mıdam,
 Ri riyazatlık kulunıñ rähberin iman eder.*

*Zi zekat ber malıñızdan, başıñızdan ey ganı,
 Sin salamat saklagay, türlük belalardan seni,
 Şin sapağatçı bolar Mustapa mağşar günü,
 Sat sabr eyeläp hemişe bir Hudayıñni tanı,
 Zat zayıg ötgürme ömrüñ, köp seni nuğsan eder.*

...

*Vav vapa islär, iseñ Cepbarıdan tañla saba,
 Hi hemişe salavat aygı Muhammet Mustapa,
 Lam elipla zarı kıl islär iseñ tañla ıka,
 Ya iymek, içmek bilen hiç illata bolmaz şıpa,
 Gayta gün geldikde her dem biseru saman eder.
 Diyr Kemine, bir kem otuz harpı men kıldım beyan¹²*

(Satirik Şahır Kemine s. 229-230)

*Bir elipden manı alsam, bir hudanı isterem,
 Bi belayı ışkıña canı pidanı isterem,
 Ti Tañırım bir diyip, şükri senanı isterem,
 Si sovabıñ rehmetinden genci kâni isterem.*

¹² Şiirin alındığı eserde, devamının, Türkmenistan İlimler Akademisi, El Yazmalar Kısmı kataloğunda, Kiril harfli el yazmalarında da olmadığı belirtilmiştir.

*Cim cahan terkin klıp, masualları görüp,
Hi hasil kılmışam alhamdulilları görüp,
Hi halayık zatıñ istär kulhualları görüp,
Dal durudı noşı canı, Mustapanı isterem.*

...

*Nun nusrt, nuri hezret, enbiyalar hümmeti,
Vav velayat, hi hedayat, ähli ummat dil hoşı,
Lam elipla mağnısı yokdur hudanıñ meñzeşi,
Y yayı rehmeti nuri Hudanı isterem.*

*Bu elipbiy manısıdır, herne bolgan barça hat,
Üstüne astın goyarlar hemze, säkin, met, nokat,
Diyir Kemine, köñlümdedir Alla pakat,
Paşı sırrı neyelerem, sırrı nahanı isterem.*

(Satirik Şahır Kemine, s. 230-231)

Şiirlerinde, halkın çektiği eziyetleri, fakirliği, garipliği kendi hayatına dayanarak, kendi hayatından kesitlerle anlatmıştır. Kemine kendisinin de garip, yoksul olduğunu ve garipliğin bütün dertlerin üstünde olduğunu, gece gündüz çalışsa da garipliğin, talihsizliğin yakasını bir türlü bırakmadığını, garipliği canlı bir varlıkmış gibi anlatarak “Gariplik” şiirinde şöyle dile getirmektedir.¹³

*Günde müñ gussam bar yüz elem bilen,
Derdimiñ barından beter gariplik;
Sorağı men boldum, gaygı gam bilen,
Gelip düşer hatar hatar gariplik.*

13 Meredov, A., *Satirik Şahır Kemine*, Aşgabat 1958, s. 215.

Panı dünyä zinat bilen, harç bilen,
Yüreğim maldadır, bağrım berç bilen,
Vadasız şum ölüm, bergi borç bilen,
Yılba yıldan gayım tutar garıplık.

...

Kemine diyr, geler bir gün şum ölüm,
Kimsäge toy bayram, kimsäge zulüm,
Gıyılma, incama, sabr eyle, köñlüm!
Gelipdir, bir zaman öter garıplık.

(Satirik Şahır Kemine, s. 215)

Kemine bir şiirinde insan ömrünün saflalarını da şöyle anlatmıştır:

Hudayımıñ sungundan acap nişana geler,
Ata, ene goşulşıp, aşratı käne geler,
Aslı toprak adamzat, et bilen gana geler,
Kırk bir günläp çaykanıp, dört ayda cana geler.
Dokuz ayın doldurup, panı cahana geler.

Oğul bolsa atadan, gören yolun unutmaz,
Sırın pınhan saklayıp, dost duşmana tanatmaz,
Her kime bir söz diyip, söz manısına yetmez,
Yüpek donuñ içinde yağşı yaman tanatmaz,
Mihman gelse toplanıp, kef desterhana geler.

Bir yaşında bilmegey yağşı bilen yamanı,
İki yaşında tanar ata bilen enäni,
Üç yaşında sözlegey, eyäm berse zıbanı,
Dört yaşında has tanar garındaşı, doğanı,
Bäş yaşında açılıp güli reyhana geler.

Altı yedi yaşında bismiLla deyip okatsa,
Alımga hızzmat eylöp, golıga suv akıtsa,
Sekiz yaşa baranda hat oynap, maşkın etse,
Dokuz yaşda ders okap, hatmı kitaba yetse,
On yaşda tağlım alıp, edep erkana geler.

On bir, on iki yaşında mārakede oturgay,
On üç, on dört yaşasa, deñ duşundan ötürgey,
On baş, on altı yaşda tutan işin bitirgey,
On yedi, on sekizde giden yerden getirgey,
On dokuz, yigrimide hökmi-soltana geler.

Yigram bir yigram ikide şäher yalı öy gerek,
Söyüp alsa goynuna, dereceli toy gerek,
Yigram üç yigram dörtde, at yarağı şay gerek,
Yigit bolan yigram başde başe ona tay gerek,
Yigram başiñ dälcesi ışkı messana geler.

Yigram altı yaşa yetse, dövletliniñ çağası,
Otuz yaşda niçik bolmaz iliñ günüñ ağası
Kırk yaşda kemal tapar kethudalık mayası,
Eyyamında ganımat bir yađşınıñ sayası,
Märekede söz gurup, adı asmana geler.

Kırkda gaynan köpükler ellide sına başlar,
Äriñ yaşı bir altmış aşığa ine başlar,
Yetmişine-yetensoñ, işi has kına başlar,
Seđsende sözler bolsa, dem alıp dına başlar,
Tođsanda gubar inip, gözi dumana geler.

Adamzatdan ne bolar, yüz yaşına yetensoň,
Ahırat düşer yada, gam layına batansoň,
Bir dem alırga goymaz, acal yakaň tutansoň,
Yaşlıkda eden işiň peyda bermez, yetensoň,
Bu döwlet döwlet bolmaz, döwlet imana geler.

Irak, yakın garındaş hal üstünde gelende,
Zenan, merdan yığlaşyp, razılaşyp bolanda,
Dodaklarıň tebrener, pağtadan suv alanda,
Kırpikleriň san urar, gözüň nuri solanda,
Harıdın almak üçin Ezrayıl cana geler.

Can acığı yamandır, can ber subhan içinde
Ölüm barından yaman, panı cahan içinde,
Yuvup, ardıp goyarlar, oşol meydan içinde,
Yeň, yakasız, işiksiz öy bilen don içinde,
Essalatu cınaza, kovmuň azana geler.

Kemine diyr, dört yaran, oval gelip durarlar,
Hudayım gazap kılssa, haybat bilen girerler,
Roza, namazdan başlap, "Repbiň kim" diyip sorarlar,
Rebbim Alla diymeseň, gürzi bilen urarlar,
Ol gürziniň zarbından dağlar lertzana geler.

(Satirik Şahır Kemine, s. 231)

Kemine'nin ve Talibi'nin şiirlerinde yakın dostluklarından kaynaklanan bir paralellik göze çarpar.

*Yılba yıldan meniñ müflisim çıkar,
Garıbıñ yüzüne kim gülüp bakar,
Yörüşsem, yarışsam, göreşsem yıkar,
Oynasam, oynumda utar garıplık.*

Kemine (Mämmetveli Kemine, s. 222)

*Bir dileg dileseñ möhümiñ bitmez,
Şu köñül arzuvi hiç yana yetmez,
Garındaş rahm etmez, baylar gol tutmaz,
Gadamımı gayra saldı garıplık.*

Talibi (Mämmetveli Kemine, s. 222)

Kemine'nin şiirlerinin çoğu bağışlar tarafından türkü olarak saz eşliğinde söylenmektedir. Son dönemlerin ünlü bağışlarından Mağtımçulu Garlıyev, Kemine'nin *Bile Gel, Derdinden Gelinler, Aysoltana Garşı* şiirlerini türkü olarak okumaktadır. Bu türküler yine Türkmenlerin ünlü bağışlarından Cumadurdu Bağşı, Allanur Bağşı gibi bağışların da repertuarlarında bulunmaktadır. Yine son dönemlerin Türkmen halk şairlerinden Ata Salih, Durdu Gılıç, Bayram Şair, Mollamurt, Nuri Annagılıç'ta da Kemine'nin tesiri gözlenmektedir.

Bu güne kadar Kemine'nin hayatı ve eserleri hakkında neşredilen çeşitli kitaplar vardır.

1940'ta *Kemine, Ölümüne 100 Yıl Dolmağı Mnasıbeti Bilen Eserler Yığındısı* adlı kitapta Kemine'nin şiirleri ve özlü sözleri bir araya toplanmıştır. Bu eserin 47 sayfalık giriş kısmını Ahundov Gürgenli yazmış ve redaktörlüğünü de H.M. Baylıyev yapmıştır.

Yine Ahundov Gürgenli, Yakup Nasırlı, Mäti Köseyev, ve daha başkalarının Kemine hakkında çeşitli dergilerde neşredilen makaleleri olmuştur.¹⁴

¹⁴ Ahundov Gürgenli, "Keminäniñ durmuşı ve onuñ dörediciliği", *Sovet Edebiyatı*, No: 8-9, Aşgabat 1940; Y. Nasırlı, "Simvolizm v tvorçestve Kemine", (Keminäniñ dörediciliğinde simvolizm), *Türkmenkaya İskra*, 18 Sentyabrya 1940 g., No.: 217; M. Köseyev, "Kemine ve onuñ dörediciliği", *Sovet Edebiyatı*, No: 10, Aşgabat 1940, ...

1951, 1954, 1958'de Kemine'nin seçilen eserleri Türkmen Devlet Neşriyatı tarafından yine özel birer kitap halinde neşredilmiştir. Bu neşirleri A. Meredov M Kösäyev, B. Garrıyev, A. Ahundov hazırlmıştır.

1971'de şairin hayatı ve eserlerine ait makaleler toplamı, Türkmenistn İlimler Akademisi, Mahdum Kulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından *Kemine 200 Yıl* adıyla neşredilmiştir.

1975'te de redaktörlüğünü S. Garrıyev'in yaptığı ve Türkmenistan İlimler Akademisi, Mahdum Kulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından, şair hakkındaki tebliğler, makaleler ve haberler bir araya getirilerek *Mämmetveli Kemine* adıyla yayımlanmış ve bunlara yenileri eklenmiştir.

ç. Kemine'nin Dili:

Kemine'nin dilinde Arapça ve Farsçanın tesiri olsa da umumiyetle şiirleri sade bir dil ihtiva eder. Şiirleri genellikle hece vezniyledir, fakat az da olsa aruz vezninde de şiirleri vardır.

1. Fonetik Özellikler :

a. Bu gün de Türkmen Türkçesi edebî dilinde kelime başı /g/'li kelimeler, Kemine'nin Kiril alfabesiyle yapılan bütün neşirlerinde de sistemli olarak g ile tespit edilmiştir.

*Gamza kakıp, uz basıp, **goluñ** sala sala gel,*

(Statirik Şahır Kemine, s. 238.)

*Äriñ bolsa, değmez yağmur, **gar** saña.*

(Statirik Şahır Kemine, s.239)

*Tä ölinçäm uğruna, men **goyar** men baş gelin.*

(Statirik Şahır Kemine, s. 241)

b. Türkmen Türkçesinin umumî özelliği olan, Arapça ve Farsça kelimelerdeki *f>p* değişimi Kemine'nin şiirlerinde de kısmen vardır. Fakat bu durumun Kiril harfli neşirlerde olması, XIX. asır Türkmen Türkçesi dil özelliklerini kesin olarak verememektedir.

Pelekten dat eder geleniñ barı,

(Satirik Şahır Kemine, s. 254)

İş salıdım bir **bivepa** yar bilen,

(Satirik Şahır Kemine, s. 255)

İlim gerek seniñ **vaspiñ** düzmäge,

(Satirik Şahır Kemine s. 254)

Kemine, yarıñ ismi **kâp** bilen İma geldi,

(Satirik Şahır Kemine, s. 239)

Fi fakır, fakrım digen nurı hudanı isterem.

(Statirik Şahır Kemine, s. 231)

Kap karabetge ulaşsam, gurbatı derga bolup,

Kâp kelamıllanı bilsem, övliya lilla bolup,

Lam **lutfundan** umıdım halısan lilla bolup,

Mim mıradım arşı ağzam, sayabannı isterem.

(Satirik Şahır Kemine, s. 231)

c. Eserlerinde *bolmak ve olmak* şekillerinin her ikisinin de yer aldığı Seydi'den sonra Kemine'de sadece *bolmak* şekline rastlanmaktadır.

Kemine diyr, ölüm bar, bilip **bolmaz** haçandır,

(Satirik Şahır Kemine, s. 236)

Nesip **bolsa**, garrı gurda yaş berre,

(Satirik Şahır Kemine, s. 243)

Ne **boldı**, habar almar sen,

(Satirik Şahır Kemine, s. 243)

ç. Ünlüsü uzun söylenen kelimelerde /y/'nin kullanılmasını Kemine'nin şiirlerinin Kiril harfli neşirlerinde de görüyoruz. Metnin Kiril harfli olması bu özelliğin XIX. asırdaki durumu hakkında kesin bir malûmat vermemektedir.

Kemine **diyr**, ey dostum, bu dünyä bivatandır,

(Satirik Şahır Kemine, s. 242)

d. *susamak* kelimesi Kemine'nin şiirlerinin Kiril harfli neşirlerinde de (v)'li şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime günümüz Türkmen Türkçesinde de bu v'li şekliyle kullanılmaktadır.

*Acıksam, **suv**sasam, ölsem inanmaz.*

(Satirik Şahır Kemine, s. 255)

*Alımga hızmt eyeläp, golıga **suv** akıtsa,*

(Satirik Şahır Kemine, s. 232)

*Dodaklarıñ tebrener, pağtadan **suv** alanda,*

(Satirik Şahır Kemine, s. 233)

e. Kemine'nin Kiril harfli neşirlerinde Arapça ve Farsça kelimelerde /v/ sesinden önce gelen düz ünlülerin yuvarlaklaşması söz konusudur.

*Kemine diyir, dört yaran, **oval** gelip durarlar,*

(Satirik Şahır Kemine, s. 233)

f. Yine Kemine'nin Kiril harfli neşirlerinde Arapça ve Farsça kelimelerde ayın (ع) ve hemzenin (ء) kullanıldığı yerlerde /g/ türemesi görülmektedir. Kemine'nin kendi el yazmaları bulunamadığı için bu özelliğin de XIX. asır Türkmen Türkçesindeki durumunu bilememekteyiz.

*On yaşda **tağlim** alıp, edep erkana gelir.*

(Satirik Şahır Kemine, s. 232)

*Tolgunıp, **şuğla** cemalıñ geçse ol gunça güle,*

(Satirik Şahır Kemine, s. 235)

2. Morfolojik Özellikler:

a. Bugünkü Türkmen Türkçesi yazı dilinde şahıs ekleri kullanılarak çekimi yapılan geniş zamanda şahıs ekleri yerine şahıs zamirlerinin kullanılması söz konusudur.¹⁵

*Tä ölinçäm uğruna, men **goyar men** baş gelin.*

(Satirik Şahır Kemine, s. 241)

¹⁵ *Häzirki Zaman Türkmen Dili*, Aşgabat 1960, s. 383.

*Adam perzendi bolsañ, söze **gulak salar sen,***

*Seriñde aklıñ bolsa, manisını **alar sen,***

(Satirik Şahır Kemine, s. 241)

b. Az da olsa şiirlerinde yönelme hal ekinin [-ga, -ge] şekline de rastlanmaktadır.

***Alımga** hızmt eylöp **golıga** suv akıts,*

(Satirik Şahır Kemine, s. 232)

c. Şiirlerinde az da olsa yer yer [-gay, -gey] eki, [-ar, -er] yerine geniş zaman ifade etmek üzere kullanılmıştır.

*Bir yaşında **bilmegey** yağşı bilen yamanı,*

*İki yaşında **tanar** ata bilen enäni,*

*Üç yaşında **sözlegey**, eyäm berse zıbanı,*

*Dört yaşında has **tanar** garındaşı, doğanı,*

*Baş yaşında açılıp güli reyhana **geler.***

(Satirik Şahır Kemine, s. 232)

3. Semantik Özellikler:

a. Metaforik anlatımlar: Kemine'nin eserlerinde de Mahdum Kulu ve Seydi'de olduğu gibi zengin metafor örneklerine rastlıyoruz.

Duşman görse, çıkar sıyasat bile,

Tuvulga, çarayna, boz sovut bile,

Ala çakmak tüpeñ, arap at bile,

Yalançını hoş geçir sen, Orazım.

Kemine yukarıdaki şiirinde de *yalancı* sözünü 'yalan söyleyen' manasında değil de 'fani dünya' manasında kullanmıştır.

Gariplik şiirinde de garipliği canlı bir varlıkmiş gibi şahıslaştırarak anlatmıştır.

*Yörüşsem, yarışsam, görüşsem yıkar,
Oynasam, oyunmda utar garıplık.*

(Satirik Şahır Kemine, s. 215)

b. Benzetmeler: *kibi, kimin, deyin, dey, dek, misli* sözlerini kullanarak yaptığı benzetmeler de şiirlerinde çokça görülür :

*Leyli - Mecnun kimin çöllere çıksam,
Arzı - Gambar deyin deryada aksm,
Perhat - Şirin deyin dağları yıksam,
Daşlarıñ teyinde galsam, unanmaz.*

(Satirik Şahır Kemine, s. 185)

Laçın dey dalbınıp, her yan bakanda...

(Satirik Şahır Kemine, s. 186)

Bat alıp, misli ceren dek böküşüñ örtär meni.

(Yedigenim Yedi Yıldız, Kemine, s. 45)

d. Sinonimler:

Ser salıp, **çoh** aylanıp, hiç tapmdım senden hılap,

(Satirik Şahır Kemine, s. 234)

Vamıku Uzra bolup, **köp** örtenip bişdim bu gün,

(Satirik Şahır Kemine, s. 235)

Tä ölinçäm bir sen **diyp**, etmen özge iş gelin.

.....

Derdime derman boldı, her bir **aydan** sözleriñ,

(Satirik Şahır Kemine, s. 242)

ç. Kemine'nin şiirlerinde Türkmen ata sözlerinin en güzel örneklerine de rastlıyoruz:

*Değimsize değim değse bir sapar,
Yürekde cay tutmaz, gondalav tapar,*

16 Burada şiirin Türkmenistan İlimler Akademisinin El Yazmalar kısmında Inv. Nu.: 260'da kayıtlı olduğu belirtilmiştir.

*Eşek semrân günü eyesin deper,
Yağşı hezzet yaman tula yaraşmaz,
(Satirik Şahır Kemine, s. 224¹⁶)*

Yukarıdaki şiirinde halk arasında söylenen *Değimsize değim değse günortan çıra yakar, Eşek semrese eyesini deper,* gibi atasözleri dikkati çekmektedir.

3. Sentaktik Özellikler:

Bugünkü Türkmen Türkçesinde de görülen şu sentaktik özellik Kemin'in şiirlerinde de vardır.

*Diyen işim bitmedi, diymänmişim hamana
(Satirik Şahır Kemine, s. 236)*

Bu mısradaki *diyen işim* tamlamasında, teklik birinci şahıs iyelik ekinin Türkiye Türkçesinde sıfat fiille kurulan tamlamalarda olduğu gibi tamlayan üzerine değil, tamlanan üzerine getirildiği dikkati çekmektedir.

Şu örnekte de benzer durum söz konusudur:

*Derdime derman boldı, her bir aydan sözleriñ
(Satirik Şahır Kemine, s. 242)*

*Men söver yarmı alabilmedim
(Satirik Şahır Kemine, s. 255)*

KAYNAKÇA

- Azmun, Yusuf, “Türkmen halk edebiyatı hakkında”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 32-83.
- Benzing, Johnnes, “Die Türkmenish Literatur”, *Fundamenta II*, Wiesbaden 1963.
- Çağatay, Saadet, *Türk Lehçeleri Örnekleri II*. Ankara 1972.
- Kara, Mehmet “Türkmen Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 3.c., Ankara 1992, s. 669-683.
- Kemine 200 Yıl Şahırın Ömrüne ve Dörediciliğine Değişli Makalalar Yığındısı*, Aşgabat 1971.
- Korkmaz, Zeynep, “Kemine”, (Ahundov Gürgenli, Aşgabat 1940), *Dil ve Tarih Coğraya Fakültesi Fakülte Dergisi*, c: VI, s: 1-2, 1948, s. 73-78.
- Mämmetveli Kemine, Şahır Hakında İlmü Dokladlar, Makalalar ve Habarlar*, Aşgabat 1975.
- Meredov, A., *Satirik Şahır Kemine*, Aşgabat 1958.
- Nepesov. Tecen, *Kemine, Yedigen Türkmen Şıgrıyetiniñ Dürdänleri*, Aşgabat 1991.
- XVIII - XIX Asır *Türkmen Edebiyatınıñ Tarihi Boyunça Oçerkler*, Aşgabat 1991.
- Togan, Z. Velidi, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981,
- Türkmen Edebiyatınıñ Tarihi, III, I. Kitap, XIX Asır Edebiyatı*, Aşgabat 1977.
- Türkmen Sovet Entiklopediyası*, IV, Aşgabat 1982.
- Türkmen Fikret, Gurbandurdu Geldiyev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, Ankara 1995.